

III. ZGODOVINSKI PREGLED NAČINOV POPOLNJEVANJA OBOROŽENIH SIL Z VOJAKI

A. Načini in značilnosti popolnjevanja oboroženih sil z vojaki v starem veku

Ko se v starem veku¹ začne obdobje oblikovanja sužnjelastniške družbene ureditve in prvih držav, so oborožene formacije popolnjevali iz vrst svobodnih državljanov, saj vanje niso vključevali sužnjev. Sužnjelastniške miličniške armade so večinoma popolnjevale množice kmetov in obrtnikov. S pojavom prvih oblik stalnih armad² je prišlo do spremembe dotedanjega načina popolnjevanja oboroženih formacij, saj so le-te popolnjevali na različne načine, najpogosteje s plačanci (najemniki) in prostovoljci. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 172) Prve "profesionalne" vojske se pojavijo zaradi:

- dolgih in izčrpujočih vojn na oddaljenih vojskovališčih, ki so bile posledica poskusov širjenja in obrambe antičnih in kasnejših imperijev (Grčija, Perzija, Makedonija, Rimski imperij),
- upadanja morale, bojevniških sposobnosti in pripravljenosti za vojskovanje sužnjelastniškega družbenega razreda,
- relativne majhnosti državnega jedra v primerjavi z velikostjo zasedenega ozemlja,
- velike oddaljenosti zasedenih ozemelj, ki jih je bilo potrebno kontrolirati. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 352)

Vzporedno je obstajal tudi poseben način popolnjevanja oboroženih formacij, t.i. "splošni ljudski sklic" (lat. *insurrectio generalis*), ki so ga uporabljali v primeru skrajne nevarnosti. Kljub nekaterim skupnim značilnostim popolnjevanja oboroženih sil v sužnjelastništvu, so se rešitve v nekaterih deželah in državah v mnogočem razlikovale. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 172)

V Grčiji je bilo v tem času popolnjevanje oboroženih sil utemeljeno na splošni in brezplačni vojaški obveznosti svobodnih državljanov v starosti od 20 do 60 let, izvzeti pa so bili tujci in sužnji. V Sparti je vojaška obveznost³ zajela izključno državljane prve kategorije (spartijate) od 20 do 30

¹S terminom "stari vek" označujemo čas od začetka zgodovinskih sporočil do konca zahodnorimske države (476 n.š.). Klasični stari vek je npr. antika, čas Grkov in Rimljanov (ok. 8. stol. pr.n.š. do 5. stol. n.š.). (Leksikon CZ, tretji natis, Ljubljana 1982, stran 922)

²V poglavju "Opredeleitev temeljnih terminov in pojmov" glej razlago termina "Stalna vojska (armada)".

³V tem primeru gre seveda za selektivno in ne za splošno vojaško obveznost, saj je zajela samo določeno kategorijo moških predstavnikov družbe in ne vseh.

leta, ki so v bistvu oblikovali stalno armado. Od peloponeške vojne naprej so vojsko vse bolj popolnjevali z najemniki. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 172) Prav zaradi dolžine te vojne (trajala je 27 let), ko je moralo veliko državljanov za dlje časa zapustiti njihove običajne dejavnosti, saj so se posvetili izključno vojskovanju, je prišlo do že omenjenega procesa transformacije grških milično organiziranih vojsk v najemniške vojske, ki so kmalu postale osnovna vojaška moč grških držav. Ta proces je bil vsaj deloma vzpodbujen tudi z razvojem vojaške veščine, ki je zahtevala več "profesionalnosti" kot so jo mogli zahtevati od navadnih državljanov. (Vojna enciklopedija (5), 1974: 462-463, 687) K uveljavljanju najemništva so pripomogli tudi:

- razvoj trgovine,

- kopičenje denarnih sredstev in

- še večje socialno diferenciranje družbe. S preходом na čisto najemništvo, se je znatno spremenil tudi karakter vojske, ki se je dokončno ločila od ljudstva. Ko so svobodni državljanji dokončno predali orožje v roke najemnikov, je najprej oslabela vojaška moč države, hkrati pa je izginila tudi svoboda in demokracija sužnjelastniškega sistema. Najemništvo postane predvsem tesno povezano z denarjem, kar ostane glavna značilnost najemništva v celotni zgodovini, vse do današnjega časa. (Vojna enciklopedija (5), 1974: 687-688)

Vojsko starega Rima so do leta 535 pr.n.š. popolnjevali svobodni rimski državljanji - juniorji od 17 do 46 leta in seniorji od 47 do 60 leta, ki so jih uporabljali predvsem za posadkovno službo. Vojaška obveznost je bila osebna in brezplačna, obvezniki pa so se po končani vojni vračali k svojemu običajnemu delu, kar pomeni, da je v bistvu šlo za milično organiziranje vojske. Zaradi oddaljenih vojskovališč (Galija, Španija, Balkan, Afrika) in dolgotrajnih pohodov se je rimska vojska vse bolj "profesionalizirala". Proti začetku 1. stol. pr.n.š. so zato izvedli reformo rimske vojske in načina njenega popolnjevanja, s katerim sicer niso ukinili obvezne vojaške službe, ampak so vse bolj uveljavljali sistem novačenja prostovoljcev, ki so se vojskovali za plačilo. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 172-173) Sprožil se je proces preobrazbe milice v najemniško vojsko. Kljub temu so tudi potem ohranili nekatere vrste milice, kot npr. Militia urbana, ki je bila namenjena obrambi Rima in Militia municipalis, ki je bila namenjena za vzdrževanje reda v rimskih provincah. (Vojna enciklopedija (5), 1974: 462-463)

Do velikih sprememb je prišlo tudi v začetku 3. stol. n.š., ko Rim zaradi finančnih težav ni več uspeval vzdrževati velike stalne vojske. Zaradi tega so v obmejnih območjih vojsko preoblikovali v

milico, vojaki pa so namesto plače dobili zemljo. Za tisti čas je bila značilna tudi institucija "prisilne vojaške službe", ki je lahko bila direktna ali indirektna. Direktna je veljala za sinove veteranov, indirektna pa za osebe, ki so bile plačane, da zamenjajo bogate obveznike, ki so se z uporabo institucije "odkupnine" lahko osvobodili vojaške obveznosti. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 172-173)

B. Načini in značilnosti popolnjevanja oboroženih sil z vojaki v srednjem veku

V začetnem obdobju srednjega veka⁴ so germanska, romanska in slovanska ljudstva svoje vojske popolnjevala z vojaki na osnovi splošnega ljudskega sklica, kar pomeni, da so uporabljali miličniški tip vojaške organizacije. Z razvojem fevdalizma se osnova za popolnjevanje vse bolj zožuje, kar pripelje do pojava fevdalnega (vazalnega) sklica, kar pa ni pomenilo ukinitve splošnega ljudskega sklica, ampak sta oba obstajala vzporedno, s tem, da je bil fevdalni prevladujoč in so splošnega, tako kot v obdobju sužnjelastništva, uporabljali samo v primeru skrajne nevarnosti. Fevdalni sklic ni omogočal popolnjevanja velikih vojsk, saj so najštevilčnejše štele le nekaj tisoč oklepnikov. Tako so fevdalne vojske lahko vodile samo manjše vojne, za daljše pohode pa so morali nujno angažirati najemnike. Proti koncu obdobja srednjega veka se je vse bolj uveljavljalo popolnjevanje vojsk z najemniki. Eden od pomembnih vzpodbujevalnih dejavnikov pri prehodu na najemniške oborožene sile je bil prav gotovo ponovno razvoj vojaške tehnike in vojaške ter vojne veščine, ki so zahtevali boljšo izurjenost in večjo disciplino kot jo je lahko zagotavljalo popolnjevanje na osnovi fevdalnega sklica. Za razliko od drugih držav, v katerih je vsaj na začetku tega obdobja prevladovala fevdalna (vazalna) vojaška organiziranost, je v Angliji najemniški sistem popolnjevanja prevladoval nad fevdalnim. Zanimiv je tudi primer Otomanskega imperija, v katerem je poleg vojaških enot vzpostavljenih na osnovi fevdalnega (vazalnega) sklica obstajalo tudi stalno jedro vojske, ki so ga popolnjevali janičarji. Tako lahko govorimo o zametkih stalne vojske, ki pa so si ga lahko privoščili premožnejši fevdalci in vladarji v državah z razvitejšo blagovno-denarno proizvodnjo. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 173) (Vojna enciklopedija (5), 1974: 688) V srednjem veku, v pravem pomenu termina, profesionalne vojske niso obstajale, saj so najemniki, ki

⁴S terminom "srednji vek" označujemo čas od propada zahodnorimskega cesarstva (476 n.š.) do odkritij in reformacije (ok. 1500 n.š.). V družbenoekonomskem pogledu je v Evropi to obdobje fevdalizma. Delimo ga na zgodnji, visoki in pozni srednji vek. (Leksikon CZ, 1982: 919) Zaradi pogostih napak moram posebej opozoriti na to, da termina "srednji vek" in "fevdalizem" nista sinonima. S slednjim označujemo družbeno-ekonomsko formacijo, ki je propadla z buržuaznimi revolucijami v 17. in 18. stoletju.

jih je vladar plačeval kot osebno gardo in za vzdrževanje pokornosti vazalov, predstavljali samo zelo majhno jedro fevdalnih vojsk, ki so jih zbrali ob vojni nevarnosti. Pravi profesionalni vojaki srednjega veka so bili samo turški janičarji. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 352) S še večjim razmahom blagovno-denarne proizvodnje, ki vse bolj izpodriva naturalno, se je popolnjevanje vojsk z najemniki še nadalje krepilo in na začetku novega veka povsem izpodrinilo fevdalne (vazalne) vojske. Hkrati je ta proces spreminjanja modela popolnjevanja spremenil tudi strukturo oboroženih sil, v katerih pehota zopet postane glavni rod. Poglavitna vojaška sila postanejo enote najemnikov, v mestih pa kljub temu obdržijo še mestno milico.⁵ (Vojna enciklopedija (7), 1974: 173) (Vojna enciklopedija (5), 1974: 688)

C. Načini in značilnosti popolnjevanja oboroženih sil z vojniki v novem veku

C.1. Obdobje do francoske revolucije⁶

V omenjenem obdobju⁷ je prišlo do znatnih sprememb v organiziranju oboroženih sil in v načinih njihovega popolnjevanja, kar je bilo posledica naslednjih sprememb v družbi:

- razpadanja fevdalnih družbenih odnosov,
- krepitve in uveljavljanja blagovno-denarne proizvodnje in
- oblikovanja centralističnih držav.

Najprej je popolnjevanje oboroženih sil z najemniki popolnoma nadomestilo prejšnje fevdalno popolnjevanje, kasneje pa so države, že okrepljene in z močno ekonomiko, najemniške vojske preoblikovale v stalne armade. Dotedanji najemnik, ki so ga v vojaško službo jemali po potrebi, se je v tem procesu počasi preoblikoval v vojaka, ki so ga plačevali za dolgoletno vojaško službo. Najrazvitejša oblika najemništva so bile stalne vojske 17. in 18. stoletja. Iz tega časa je znana tudi t.i. "trgovina z vojniki". Nemški knezi so na primer drugim posojali vojsko za denar, pogosto istočasno tudi nasprotnima stranema, ki sta bila v vojni. Ta proces preoblikovanja načinov popolnjevanja oboroženih sil se je končal z oblikovanjem mirnodobnih stalnih armad, ki so

⁵V Švici se je v 14. in 15. stol., v nasprotju z rešitvami v drugih državah, uveljavila milieniška vojska, ki so jo popolnjevali na osnovi splošne vojaške obveznosti, vendar so na daljših vojnih pohodih sodelovali samo prostovoljci ali pa so udeležence določali z žrebom.

⁶Povzeto po Vojni enciklopediji (7), 1974: 173-174 in Vojni enciklopediji (5), 1974: 687-688.

⁷S terminom "novi vek" označujemo čas od odkritij (ok. 1500) in renesanse do danes, čas od 1. svetovne vojne do danes pa najnovejša doba. (Leksikon CZ, 1982: 669)

kasneje, po francoski revoluciji, prerastle v množične nacionalne armade. Hkrati je potrebno poudariti, da so tudi države z miličniškim tipom oboroženih sil ohranile institut splošne vojaške obveznosti.

Kaj vse je še, poleg že omenjenih družbenih sprememb, povzročilo in omogočilo takšne spremembe v načinih popolnjevanja oboroženih sil z vojaki? V prvi vrsti so bile to povečane proizvodne zmožnosti držav, kar je omogočilo oskrbovanje tako velikih armad s potrebno:

- oborožitvijo⁸ in opremo,
- prevoznimi in prenosnimi sredstvi ter
- hrano.

Za začetek novega veka so bili značilni svobodni najemniki, ki so jih novačili za določen čas (za določen vojni pohod), plačani pa so bili glede na njihovo izurjenost, oboroženost in opremljenost. Pogosto so, nezadovoljni s plačilom, ropali in uničevali dobrine ter izsiljevali tako fevdalce kot kmete. Na začetku so novačili samo svobodnjake, predvsem iz vrst bivših vojakov, nižjega plemstva, revežev, kasneje pa, zaradi povečanih potreb, ki so nastale s povečevanjem vojsk, tudi v drugih družbenih slojih, npr. med fevdalci, ki so izgubili zemljo in tudi med prestopniki. Ker povsod najemnikov ni bilo dovolj, čeprav so jih novačili tudi v tujini, so poskušali uveljaviti tudi institucijo splošnega ljudskega sklica, vendar ti poskusi, razen v planinskih predelih z močnimi bojvniškimi tradicijami, niso bili posebej uspešni. Tudi tam, kjer jim je uspelo organizirati vojske miličniškega tipa, kot npr. v 15. stol. v Toskani in v Franciji, so bile te nekvalitetne.⁹

Vojske iz časa propadanja fevdalizma in krepitve absolutizma lahko označimo za profesionalne.

Ponovno se pojavijo zaradi:

- razvoja proizvodnje in prehoda z naravnega na blagovno-denarni proizvodni sistem konec srednjega veka,

⁸Z uvajanjem ognjenega orožja, ki je označilo začetek novega obdobja v vojskovanju, je postala pomembna močena centralizirana država, saj je samo ta lahko omogočila in zagotovila njegovo proizvodnjo. Ta proces uvajanja ognjenega orožja pa je bil relativno počasen, saj je trajal od 14. do 18. stol.. Najemniki niso več mogli sami zagotavljati ustreznega orožja in oprema, ampak je to nalogo prevzela država, s tem pa je bil najavljen zaton najemniških vojsk. Na tem primeru lepo vidimo, kako je sprememba v popolnjevanju s sodobnejšimi materialnimi sredstvi, ognjenim orožjem, ki je zamenjalo hladno orožje in novo pripadajočo opremo, pogojevala in vzpodbudila tudi spremembe v sistemu popolnjevanja oboroženih sil z moštvom. (Vojna enciklopedija drugo izdanje), 7. knjiga, Beograd 1974, stran 173)

⁹Zanimivo je, da so pripadniki milice od države dobivali orožje, prsni oklep in uniformo, kar je prvič, da je država opremljala milične sestave, saj je bilo prej to izključno v domeni posameznika. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 173)

- krepitve absolutizma, ki se je vse bolj opiral na vladarjevo vojaško silo,
- težnja, da bi zmanjšali velike izgube materialnih in človeških potencialov, ko je bilo oborožene sile težko opremljati in vzdrževati zaradi težav pri naboru, slabe proizvodne osnove in pomanjkanja denarnih sredstev (15. do 17. stoletje),
- težnja po osvajanju in nadzoru nad kolonijami.

V času klasičnih stalnih armad so vseskozi hoteli obdržati sistem profesionalne vojske, kar pa jim zaradi težav s popolnjevanjem - oborožene sile naj bi postajale čedalje večje ob hkratnem zmanjšanju pripravljenosti državljanov za prostovoljno vključevanje vanje - ni uspevalo. Posledica takšnega stanja je bil prehod na prisilno popolnjevanje oboroženih sil z vojaki na osnovi prisilnega nabora. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 352) V nekaterih državah so bolj izjemoma uporabljali tudi institut vojaške obveznosti, ki je zajela predvsem najsiromašnejše državljanke, ki se niso mogli odkupiti z denarjem ali najti plačane zamenjave. Povsem očitno je, da so lahko na takšen način popolnjene enote ohranjali samo s strogimi disciplinskimi ukrepi in drilom. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 173)

C.2. Obdobje od francoske revolucije do 1. svetovne vojne

V obdobju pred francosko revolucijo so v večini evropskih držav že nastajale velike nacionalne armade.¹⁰ Vendar so bile omenjene armade kar nekajkrat manjše od množičnih armad, ki so nastale po uvedbi splošne vojaške obveznosti v in po francoski revoluciji¹¹, saj je npr. francoska armada leta 1793 štela 752000 mož. (Vojna enciklopedija (3), 1974: 85) Rezultat revolucionarnega dekreta iz leta 1790, ki je vsem državljanom predpisal dolžnost obrambe republike, je bil nastanek koncepta oboroženega naroda. (International Military and Defense Encyclopedia (2), 1993: 640) Med leti 1800 in 1812 je Napoleon Bonaparte na osnovi vojaške obveznosti v armado vključil preko 2,5 milijona vojakov. Po koncu revolucije je Francija opustila sistem naborniškega popolnjevanja oboroženih sil, medtem ko so ga sprejele Avstrija, Danska, Norveška, Prusija in

¹⁰V 18. stoletju so že obstajale relativno zelo številne stalne profesionalne armade, o čemer prieta naslednja podatka. Prusija je imela leta 1740 100 000 vojakov ali 4,4% prebivalstva, leta 1786 pa že 200 000 vojakov, od tega polovico pod orožjem. Zanimivo je, da je bilo leta 1768 v pruski vojski 90 000 tujcev in 70 000 domačinov. Francija je imela leta 1761 pod orožjem 290 000 ljudi, kar je bilo 1,5% njenega prebivalstva. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 174)

¹¹Francoska revolucija 1791-1794 predstavlja začetek sodobnega uvajanja splošne vojaške obveznosti, kar je bilo formalno-pravno urejeno in sankcionirano leta 1798, ko je Direktorij sprejel Zakon o konstrikciji. (Adaniae, Tatalovia, 1993: 11) Sicer je vojaška obveznost vsaj tako stara institucija, kot Kitajski imperij. (International Military and Defense Encyclopedia (2), 1993: 635)

Švedska. Do konca 19. stol. so vojaško obveznost uvedli še v Italiji, na Japonskem, in v Rusiji. Nekoliko posebni sistemi so bili v uporabi tudi v Belgiji, Grčiji, Nizozemski, Romuniji, Španiji, Švici in Turčiji. (International Military and Defense Encyclopedia (2), 1993: 635) Znatno število držav je torej prevzelo model naborniške armade, nekatere zaradi ideologije francoske revolucije, vendar večina zaradi učinkovitosti tega sistema. Kasneje pa je ideje enakosti in državljanske soudeležbe vse bolj zamenjeval nacionalizem. (Joenniemi, 1987: 10) V večini držav, v katerih so uvedli splošno vojaško obveznost, so obvezniške armade postale "šola za urjenje državljanov za vojno". Tako so začeli oblikovati tudi rezervne sile armade za popolnjevanje enot in ustanov, ki bi jih v primeru potrebe oblikovali na osnovi mobilizacijskih razglasov. Pomembna postaneta mobilizacijski sistem in mobilizacija¹², ki predstavljata nov način popolnjevanja oboroženih sil (Vojna enciklopedija (7), 1974: 174), ki je predpostavljala tudi obsežne rezervne sile. V času fevdalnega sklica, najemniških armad in stalnih vojsk rezervne sile niso obstajale. O mobilizaciji lahko v času do pojava množičnih nacionalnih armad govorimo samo v zvezi z miličnim tipom organiziranja oboroženih sil. Obe novosti - splošna vojaška obveznost in rezervne sile stalne armade - sta omogočila skrajšanje aktivne vojaške službe (vojaškega roka). V nekaterih državah (Francija, Prusija) so sistem obvezne vojaške službe kombinirali z dvema dopolnilnima sistemoma. Prvi je bil sistem podaljšane vojaške službe, pri katerem je šlo za vojaško službo z ustreznim plačilom za določen čas na osnovi pogodbe, ki jo je vojaški obveznik sklenil po preteku služenja vojaškega roka. Drugi sistem je veljal predvsem za kolonialne enote. Te so večinoma popolnjevali z najemniki-prostovoljci, ki so bili za vojaško službo plačani. Hkrati so izpopolnili tudi naborni sistem, ki postane pomembna funkcija popolnjevanja oboroženih sil - začeli so uvajati evidenco vojaških obveznikov in načrtovati popolnjevanje vojnih enot. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 174) Prusija je izpopolnila sistem vojaške obveznosti in na njej temelječe vojaške večšine in ko je leta 1871 porazila Francijo, so ta sistem sprejele mnoge države kontinentalne Evrope, pa tudi nekatere države v Aziji in Latinski Ameriki. (International Military and Defense Encyclopedia (2), 1993: 640) Množične armade utemeljene na splošni vojaški obveznosti in vodene s strani generalštaba so postale svojevrstna moda. (Feld, 1973: 13)

¹²"Mobilizacija (ang. mobilization, fr. mobilisation, nem. Mobilmachung, Mobilisierung, sr. mobilizacija) je strateški postopek, s katerim omogočimo našten in organiziran prehod vseh ali samo določenih (dela) sil, sredstev in organizacije družbe in države iz mirnodobnih v vojne razmere. S tem se vnaprej predvideni in načrtovani človeški in materialno-tehnični viri pripravijo za vodenje vojne in delovanje v vojnih pogojih, glede na to, da mirnodobna vojaška in civilna organiziranost tega ne moreta zagotoviti. V primeru večje kvantitativne in kvalitativne razlike med mirnodobno in načrtovano vojno organizacijo, je tudi mobilizacija bolj zapletena in težje izvedljiva, in obratno...." (Vojna enciklopedija (5), 1974: 546)

Splošna vojaška obveznost, katere posledica je bil nastanek oboroženih ljudstev (nations-in-arms), je v 19. stoletju postala splošno razširjena oblika vojaške službe. Prvič je bila uveljavljena med Francosko revolucijo, v kateri se je Francija bojevala za obstoj proti sovražnim sosednjim državam. Očitno je prav splošna vojaška obveznost obvarovala Francijo pred porazom. Naspluh je pojav množičnih armad povezan z oblikovanjem zahodnoevropskih narodov in je nedvomno pomagal oblikovati sodobno evropsko nacionalno državo. Nacionalizem 19. stoletja je bil osnovni predpogoj za oblikovanje množičnih armad, ki so omogočile tudi širitev političnega centra družbe zunaj kroga aristokratske in zemljiške družbene elite. Pri tem procesu so imeli odločilno vlogo navadni ljudje, ki so se politično aktivirali in se množično vključili v oblikovanje nacionalnega življenja, kar je bila posledica pridobitve političnih pravic in dolžnosti. Šele kot posledica teh sprememb se je splošna vojaška obveznost lahko uveljavila kot nova oblika državljske pravice. Vojaška služba je postala simbol posameznikove vključitve v novo politično skupnost, v kateri naj bi suverenost izhajala iz ljudstva. Biti državljan nacionalne države je pomenilo imeti pravico in dolžnost nositi orožje, s katerim so nacionalno državo v primeru potrebe tudi branili. To je bilo ideološko in politično sredstvo, s katerim sta prosvetljenstvo in buržoazija prevzela kontrolo nad eno najpomembnejših institucij fevdalizma - vojsko. (Joenniemi, 1987: 8-9) (Zorino, Savi, 1990: 68) (Heinonen, 1987: 19) (Burk, 1990: 5)

Feld (1973: 8-9) in Joenniemi (1987: 8-9) omenjata naslednje predpogoje za uvedbo in nadaljnje uveljavljanje vojaške obveznosti:

- družbeno-politična nasprotja, ki so sprožila ameriško in francosko revolucijo,
- pojav oblik sodobnega nacionalizma¹³ značilnega za Napoleonove vojne,
- ideologija buržoaznih revolucij in entuzijazem ljudskih množic,
- družbeni razvoj,
- varnostne potrebe revolucionarne Francije,
- razvoj tehnologije - z razvojem pušk in topništva je bila povečana ognjena moč,
- spremembe v pridelavi hrane in povečanje kmetijske proizvodnje, kar je končalo obdobje, ko je znaten del prebivalstva Evrope živel v lakoti, ter nastanek prehranske predelovalne industrije so bili dejavniki, ki so v 19. stoletju zagotavljali potrebne zaloge hrane za oskrbovanje množičnih armad,

¹³Eden od pomembnih vzvodov za uveljavljanje množičnih armad in splošne vojaške obveznosti je bil tudi nacionalizem. Joenniemi ugotavlja, da je bil "nacionalizem osnova vojaških sistemov v 19. stoletju in tudi kasneje." (Joenniemi, 1987: 14)

- izum telegrafa je kasneje omogočal za takratne razmere zelo hitro mobilizacijo množičnih armad ter
- izum parne železnice, ki je kasneje omogočal uspešen in hiter transport množičnih armad.

Vzroke za uvedbo in nadaljne uveljavljanje naborniških armad lahko razdelimo na primarne in sekundarne. Primarni so tisti, ki so povzročili potrebo po veliki armadi (na primer varnostne potrebe revolucionarne Francije), sekundarni pa tisti, ki so omogočili tak način popolnitve oboroženih sil (na primer razvoj tehnologije).¹⁴

Poleg vzrokov za nastanek množičnih armad in uveljavljanje splošne vojaške obveznosti pa moramo vsaj omeniti tudi nekatere posledice tega procesa. Prva pomembna posledica je vsekakor oblikovanje profesionalnega¹⁵ častniškega zbora, ki naj bi združeval vojaške voditelje, neodvisne od obstoječe socialne strukture družbe, hkrati pa sredstvo, s katerim bi plemstvu odvzeli monopol nad vodenjem. Profesionalci so bili tudi bolj pripravljeni uporabljati nova tehnološka in organizacijska spoznanja na vojaškem področju. (spomni se tega tudi za danes). Na drugi strani pa so bili profesionalni častniki tudi nekakšna protiutež splošni vojaški obveznosti in veliki naborniški armadi državljanov, ki bi lahko začela delovati nekontrolirano in v državi povzročila potencialno zelo eksplozivno situacijo. (Joenniemi, 1987: 8-9)

Francoske revolucionarne in Napoleonove vojne so pokazale, da se profesionalne vojske ne morejo uspešno zoperstaviti množičnim armadam utemeljenim na splošni vojaški obveznosti. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 352) Menim, da lahko premoč množičnih naborniških armad nad poklicnimi v tistem času pojasnimo z relativno nizko stopnjo razvitosti bojnih sredstev in tehnike na eni strani in relativno izenačenostjo v opremljenosti nasprotnih strani z njo. Hkrati lahko govorimo tudi o zelo podobnih strateških, operativnih in taktičnih postopkih nasprotnih, vojskujočih si strani in o relativno enaki stopnji izurjenosti enot, čeprav so bile tu razlike nekoliko večje. Tako je prišlo do stanja, ko je bila kvaliteta bojnih sredstev in tehnike ter kvaliteta borbenih postopkov povsem nepomembna, hkrati pa je bila pomembnejša kvantiteta oboroženih sil. Menim, da se je takšno uravnoteženo razmerje med kvaliteto in kvantiteto oboroženih sil začelo počasi

¹⁴Kot zanimivost naj omenim, da je danes prav razvoj tehnologije eden od pomembnejših dejavnikov, ki negirajo obstoj obvezniških oboroženih sil.

¹⁵V tem primeru je uporaba termina "profesionalni" pravilna in bi bila uporaba termina "poklicni" nepravilna, saj gre za, kot sem opozoril že v uvodu, za povsem jasno izoblikovano družbeno skupino z vsemi zahtevanimi značilnostmi profesije.

rušiti z intenzivnim tehnoloških razvojem na začetku 20. stoletja in se je dokončno prevesilo na stran kvalitete po 2. svetovni vojni.

Hkrati ne smemo pozabiti, da je bil to čas buržoaznih revolucij v celinski Evropi, v katerih je šlo za obračun "novega" s "starim" in za dokončen zaton fevdalnih družbenih odnosov. Revolucionarno vzdušje moramo upoštevati predvsem v kontekstu primerjave motiviranosti in morale vojakov klasičnih stalnih armad monarhov in novih množičnih armad, ki jih je popolnjevalo ljudstvo na osnovi splošne vojaške obveznosti. Prve so bile popolnjenih z moštvom na osnovi novačenja in celo prisilnega novačenja, zato so bile glede motiviranosti in morale gotovo inferiorne v primerjavi z drugimi. Vojaška obveznost takrat ni bila samo obveznost, ampak je bila mnogokje, razen v državah v katerih so poznali milični tip oboroženih sil, predvsem nova pravica, ki je državljanu dovoljevala nositi orožje.

Posledica izkušenj iz spopadov med poklicnimi in obvezniškimi oboroženimi silami je bila, da sta samo Velika Britanija in ZDA v 19. in v začetku 20. stoletja ohranili sistem profesionalnega popolnjevanja oboroženih sil, vse ostale evropske države pa so prešle na sistem naborniškega popolnjevanja.¹⁶ (Vojna enciklopedija (7), 1974: 352)

C.3. Obdobje prve svetovne vojne¹⁷

V 1. svetovni vojni je postalo popolnjevanje oboroženih sil nasploh, še posebej pa njihovo popolnjevanje z vojniki veliko bolj zapleteno in zahtevno v primerjavi s prejšnjimi obdobji. Na to so vplivale naslednje okoliščine:

- velike izgube moštva, živine in materialnih sredstev vojskujočih se armad,
- oblikovanje novih enot, ki niso bile predvidene s predvojnimi mobilizacijskimi načrti, s katerimi naj bi dosegli številčno premoč nad sovražnikom¹⁸,

¹⁶Od 19. stoletja naprej so na razvoj in ohranjanje profesionalnih vojsk vplivali predvsem naslednji dejavniki:

- geografski položaj in zaščitenost metropol z morji v primeru ZDA in Velike Britanije,
- velike izgube materialnih in človeških potencialov v vojnah in relativno majhen prirastek prebivalstva v primeru Francije, ki je onemogočal številčno zadovoljivo popolnjevanje oboroženih sil samo na osnovi vojaške obveznosti ter

- obveznosti iz mednarodnih sporazumov o vojni, ki so prizadele države poražene v 1. svetovni vojni.

¹⁷Povzeto po Vojni enciklopediji (7), 1974: 176.

¹⁸Za 1. svetovno vojno velja, da so vse vojskujoče strani preveč stavile na kvantiteto, oziroma na številčnost oboroženih sil, ki naj bi jim omogočile zmago nad sovražnikom. Tako so razmišljali kljub temu, da je tehnološki

- oblikovanje novih zvrsti (letalstvo) in rodov (tankovske enote, enote za uporabo bojnih strupov),
- oblikovanje novih vojaško-evidenčnih dejavnosti v rodovih.

Zaradi vsega naštetega so armade vse bolj potrebovale specializirano moštvo, predvsem častnike in podčastnike, vendar vse bolj tudi vojake, kar je seveda močno oteževalo popolnjevanje oboroženih sil vojskujočih se držav. Enote so, zaradi povečanih potreb, popolnjevali tudi z vojaki, ki:

- v miru niso opravili nobene od oblik vojaškega usposabljanja,
- so bili zaradi starosti (starejši letniki vojaških obveznikov) predvideni samo za popolnjevanje zalednih služb ali kvečjemu teritorialnih enot,
- so bili že starejši od zgornje meje, ki jo je določala vojaška obveznost,
- so v normalnih okoliščinah opravljali zaledne službe, kar je zaradi njihove premestitve na fronto povzročilo probleme v oskrbi enot na fronti,
- so prihajali iz kolonij in dominionov.¹⁹

V 1. svetovno vojno je Velika Britanija vstopila s profesionalnimi oboroženimi silami, vendar je morala, zaradi vse večjih potreb po novih vojaki, ki so bile predvsem posledica velikih izgub in želje po doseganju kvantitativne premoči na bojiščih, leta 1916 preiti na sistem popolnjevanja oboroženih sil na osnovi splošne vojaške obveznosti. Zaradi istega razloga sta tudi ZDA in Kanada prešle s sistema novačenja na sistem splošne vojaške obveznosti. Iz istih razlogov so začeli v vseh državah, v nekaterih manj v drugih bolj, v oborožene sile vključevati tudi ženske - predvsem v sanitetne in zaledne službe.²⁰

Kljub vsem prizadevanjem in novim rešitvam je bilo vse teže zagotoviti dovolj moštva za popolnjevanje vse večjih potreb vojskujočih se armad, ki so bile posledica izredno velikih izgub. Francoska armada je računala na povprečne mesečne izgube 100000 ljudi. Nemčija je morala vsako leto nadoknaditi izgube, ki so predstavljale 1/7 moči njene operativne kopenske vojske,

napredek v tistem času omogočal uvajanje novih oborožitvenih sistemov v večjem obsegu, pri čemer mislim predvsem na letalstvo in oklepne enote. Tako se je zopet potrdila že prislovična nedojemljivost in togost visokih vojaških poveljnikov pri razumevanju vloge tehničnih novosti v bojevanju.

¹⁹Velika Britanija je mobilizirala okoli 900000, Francija pa 400000 domačinov iz kolonij. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 176)

²⁰V Združenih državah Amerike je bil korpus medicinskih sester (Army Nurse Corps) že leta 1901 podrejen Sanitetni upravi Vojnega ministrstva. Medicinske sestre so v 1. svetovni vojni delovale še kot civilno osebje v službi v oboroženih silah ZDA. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 176)

zaradi česar je v vojni mobilizirala 18% prebivalstva. Množična proizvodnja materialnih sredstev, širitev že obstoječih tovarn in izgradnja novih je zahtevala množično delovno silo²¹, še posebej raznovrstne specialiste. Vse to je negativno vplivalo na popolnjevanje enot in zahtevalo spremembe v sistemu evidentiranja vojaških obveznikov.

C.4. Obdobje med svetovnima vojnama²²

V obdobju med 1. in 2. svetovno vojno so pri popolnjevanju oboroženih sil z vojaki sledili predvsem načelu, razen v Veliki Britaniji, ZDA in Kanadi, da naj bodo mirnodobne armade šola za usposabljanje in urjenje moštev vojnih armad, ki morajo biti množične. Kljub temu se je moralo popolnjevanje oboroženih sil prilagoditi tudi načinom izvajanja usposabljanja in urjenja, ki so postajali vse bolj zapleteni in različni, ob tem pa so se še znatno razlikovali med borbenimi in tehničnimi rodovi in službami vojske. To je ob popolnjevanju zvrsti, rodov in služb narekovalo posebno pozorno izbiranje ljudi v okviru nabornih kontingentov, kot tudi kasneje med vojaškimi obvezniki. Razviti je bilo potrebno tudi nove modele za napotitve novih popolnitvenih kontingentov vojaških obveznikov v enote in ustanove.

Za posamezne specialnosti, predvsem v zvrsteh in rodovih, v katere so pospešeno uvajali novo tehnologijo, je bilo vse pogostejše in v vse večjem obsegu potrebno zaposlovati profesionalne kadre. Za popolnjevanje oboroženih sil, predvsem kopenske vojske, so kolonialne metropole tudi v tem obdobju, tako kot med I. svetovno vojno, v veliki meri uporabljale tudi domačine iz kolonij. V tridesetih letih je bilo v francoski KoV na služenju vojaškega roka samo 240000 vojakov iz metropole, ob njih pa še 180000 domačinov iz kolonij in 106000 profesionalcev (častnikov, podčastnikov in vojakov na ponovnem služenju). Evidenco vojaških obveznikov so modernizirali s sistemom kartotek in povezovanjem podatkov o obveznikih-nabornikih (matični karton), vojakih na služenju vojaškega roka (kadrovske karton) in vojaških obveznikih (enotovni karton).

Velika Britanija, Združene države Amerike in Kanada so se vrnile k mešanemu sistemu profesionalne vojske in miličniških sil popolnjenih s prostovoljci. Velika Britanija je imela stalno

²¹Že od oktobra 1914 so iz enot napotili na delo v tovarne večje število obveznikov, v nemških tovarnah pa je bilo zadnje leto vojne na osnovi vojaške obveznosti zaposleno že milijon delavcev. (Vojna enciklopedija (drugo izdanje), 7. knjiga, Beograd 1974, stran 176)

²²Povzeto po Vojni enciklopediji (7), 1974: 176-177.

armado plačanih profesionalcev z dolgoročno službo (kot pred 1. svetovno vojno) in teritorialno armado utemeljeno na prostovoljnem miličniškem sistemu. Armada ZDA je bila sestavljena iz stalne armade, nacionalne garde (milice posameznih federalnih držav) in organizirane rezerve častnikov in vojakov, ki so zaključili s službo v stalni armadi. Poleg enot redne vojske so v Italiji obstajale tudi enote fašistične milice.

Države nekdanje članice Centralnih sil, ki so bile v 1. svetovni vojni premagane - Nemčija, Avstrija, Madžarska in Bolgarija - so po 1. svetovni vojni tudi prešle na profesionalne oborožene sile. Ta prehod ni bil prostovoljen, ampak jim je bil vsiljen na mirovni konferencah. V skladu z mirovnimi pogodbami, ki so jih podpisale, so smele imeti relativno majhne oborožene sile popolnjene s prostovoljci, ki so morali ostati v armadi najmanj 12 let. S tem naj bi jim preprečili oblikovanje množičnih vojnih armad in velikih rezervnih sil. Da bi se izognile omejitvenim določilom, so te države usposabljevale in urile moško prebivalstvo v različnih političnih, nacionalističnih, športnih in mladinskih organizacijah. Tako so bile te maloštevilne profesionalne armade, kljub vsem omejitvam, jedro kasnejših množičnih vojnih armad. V Nemčiji je bil sistem popolnjevanja določen z Versajskim mirom popolnoma spremenjen leta 1933, po prihodu nacionalsocialistov na oblast. Ponovno so uvedli splošno vojaško obveznost. Vojaški obvezniki pa niso bili samo državljani Nemčije, ampak tudi Nemci državljani drugih držav.²³

C.5. Obdobje druge svetovne vojne²⁴

Tudi v 2. svetovni vojni sta obe vojskujoči se strani, zaradi velikih človeških in materialno-tehničnih izgub, neprestano oblikovali nove vojaške enote tudi iz nekoliko starejših in mlajših vojaških obveznikov kot je bilo to običajno. Tako je imelo popolnjevanje oboroženih sil z vojniki v 2. svetovni vojni, še bolj kot v 1. svetovni vojni, **značilnosti podaljšane in permanentne mobilizacije**. Moštvo za popolnjevanje enot je prihajalo iz večje operativne globine in zaledja. Zaradi enormno povečanih potreb po moštvu, še sploh vojakih, so vojskujoče se strani še bolj kot

²³Kot zanimivost lahko navedemo, da so številni Nemci iz Kraljevine Jugoslavije odhajali na služenje vojaškega roka in na drugačne oblike vojaškega usposabljanja v Nemčijo. Večinoma so se, po začetku 2. svetovne vojne v Kraljevini Jugoslaviji, vključili v nemške vojaške ali policijske sile. Na območjih, kjer so oblikovali homogene družbene skupnosti in so predstavljali večino prebivalcev, so tudi večje enote popolnjevali skoraj izključno z njimi. Tipičen primer je 7.SS divizija, ki so jo popolnjevali skoraj izključno banatski Nemci.

²⁴Povzeto po Vojni enciklopediji (7), 1974: 177-178.

v 1. svetovni vojni za popolnjevanje oboroženih sil uporabljale ženske, še posebej za določene tehnične in pomožne dolžnosti (sanitetna služba, služba zvez, prometna služba, ...).

Združene države Amerike in Velika Britanija so z namenom, da bi zagotovile množičnost oboroženih sil in njihovo številčno stanje na potrebni ravni, ponovno uvedle splošno vojaško obveznost. Tako so ZDA mobilizirale okoli 12 milijonov vojakov. Zaradi stalnih in povečanih potreb po moštvu na frontah je bilo usposabljanje in urjenje nabornikov poenostavljeno in časovno skrajšano samo na 17 in včasih celo 15 tednov, čeprav je bilo načrtovano, da naj ne bi bilo krajše od 9 ali kvečjemu 6 mesecev. V mnogih vojskujočih se državah so, z namenom zagotavljanja zadostnega števila borcev, izvedli tudi bolj ali manj obsežno zamenjavo moške delovne sile z žensko.

Zanimiv sistem so za dodatno popolnjevanje oboroženih sil z vojaki uporabljali v Nemčiji. Izvajali so ga ob uporabi t.i. dopolnilne vojske, ki je na začetku vojne štela okoli 1000000 mož v stražarskih in drugih enotah. Dopolnilna vojska je imela stalno učno jedro moči 182000 ljudi in okoli 540000 obveznikov. Vsaka enota operativne vojske je imela stalno določeno dopolnilno enoto, v katero so razporejali ranjence in bolnike, z namenom, da bi čim dlje zadržali prvotno sestavo operativne enote. S popolnjevanjem na teritorialnem principu so skušali zagotavljati potrebno kohezijo v enotah. Urjenje nabornikov v dopolnilnih enotah je trajalo 8 tednov, po tem pa so jih poslali v operativne enote. Do napada na Sovjetsko zvezo ni bilo problemov pri popolnjevanju nemških oboroženih sil z moštvom, saj so šele takrat utrpeli znatnejše izgube. Zaradi posebej velikih izgub v moštvu konec leta 1942 in v začetku leta 1943 so morali vpoklicati landsturm (obvezniki od 45 do 55 leta starosti). 13. januarja 1943 je bila v Nemčiji objavljena splošna mobilizacija vseh moških od 16 do 65 leta starosti in žensk od 17 do 50 leta starosti, s čimer so povečali oborožene sile za okoli 2000000 pripadnikov. Takšno povečanje oboroženih sil je Nemcem omogočilo tudi prisilno delo, v katerega so vključili veliko števila ujetnikov in ljudi iz okupiranih držav.

C.6. Obdobje po drugi svetovni vojni

V obdobju od 1945 do 1950 so večinoma v vseh državah občutno zmanjšali številčnost oboroženih sil, še posebej kopenske vojske. Prav gotovo to ni bila samo posledica relativno urejenih mednarodnih razmer in neke nerazumljene dobronamernosti držav, ki so bile takorekoč še včeraj v vojni, ampak je bil "krivec" za to že omenjeni tehnološki razvoj, ki je tudi ob znatnem zmanjšanju oboroženih sil velikim silam omogočal ne samo enako, ampak celo nekajkrat večjo ognjeno moč in večjo manevrsko sposobnost, kot so jo zagotavljala prejšnja orožja in sistemi. Kljub temu so, kot navaja Vojna enciklopedija ((7), 1974: 178), predvsem armade blokovskih držav velik del svojih enot popolnjevale na osnovi vojne formacije. Povečanje števila, vrst in zapletenosti nove tehnike je pogojevalo tudi vse širše uvajanje različnih specialistov v oborožene sile, še posebej v nekatere zvrsti in rodove. Novim načinom popolnjevanja je bil prilagojen tudi sistem usposabljanja in urjenja. Vse bolj so težili k temu, da se vojaški obvezniki v času služenja vojaškega roka usposobijo za opravljanje večjega števila dolžnosti v svojih osnovnih enotah (skupinah, oddelkih, posadkah), kar naj bi ublažilo težave pri popolnjevanju oboroženih sil v vojni in omogočilo zamenjave v primeru večjih izgub.

Čeprav so po drugi svetovni vojni v večini držav obdržali sistem splošne vojaške obveznosti, je v nekaterih državah vendarle prišlo do ponovne uveljavitve poklicnih oboroženih sil. Na to so vplivali predvsem naslednji dejavniki:

- tehnično-tehnološki razvoj oborožitve in opreme, še posebej raketnega in jedrskega orožja,
- spremembe v razvoju mednarodnih odnosov²⁵,
- posledične spremembe v doktrinah posameznih armad, predvsem glede vodenja vojne (Vojna enciklopedija (7), 1974: 178) (Vojna enciklopedija (10), 1974: 564),
- notranjepolitične in ekonomske spremembe v posameznih državah,
- relativno veliki izdatki za vzdrževanje množičnih armad, zaradi česar oborožene sile s kratkim vojaškim rokom na osnovi splošne vojaške obveznosti niso več rentabilne,
- vse manjša priljubljenost vojaškega poklica in zmanjšanje pripravljenosti državljanov za vključevanje v vojaške aktivnosti ter

²⁵Hladna vojna je izzvala globoke spremembe v politiki in vojni strategiji. Realna nevarnost, da se ta t.i. "ne vojna niti mir" sprevr`e v splo{ni voja{ki spopad, je zahtevala oblikovanje tak{nih oboro`enih sil, ki bi bile sposobne za trenutno delovanje. (Vojna enciklopedija (3), 1974: 478)

- v kratkem času služenja vojaškega roka na osnovi splošne vojaške obveznosti ni mogoče izvesti uspešnega in popolnega urjenja in usposabljanja z zapletenimi oborožitvenimi sistemi in opremo. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 352-353)

Prav tako v oboroženih silah, ki jih popolnujemo na osnovi vojaške obveznosti, pa naj bo ta splošna ali selektivna, težko zadostimo sodobnim zahtevam po visoki bojni pripravljenosti. V razmerah visoke mobilnosti sil potencialnega nasprotnika in ob upoštevanju njegovih zmožnosti natančnih in zelo močnih začetnih ognjenih udarov, mora biti vse več vojaških enot na višji in nekater celo v najvišji stopnji polne bojne pripravljenosti.

Manigart (1990: 39-40) ugotavlja, da je bil v šestdesetih in sedemdesetih letih sistem vojaške obveznosti v vseh zahodnih državah podvržen znatnim pritiskom po transformaciji v sistem poklicnega popolnjevanja oboroženih sil. Med članicami NATO pakta je sistem vojaške obveznosti najprej opustila Velika Britanija, sledile pa so ji še Kanada, ZDA in Avstralija.

Največja zagovornika vzpostavljanja poklicnih oboroženih²⁶ sil v celotni zvezi NATO sta bila G. Fuller in B. Liddell Hart. Izpostavljala sta naslednje dodatne vzroke, ki utemeljujejo zahtevo po uvajanju profesionalnih oboroženih sil:

- vse večja specializacija oboroženih sil,
- tradicija,
- specifičnost nalog, ki jih bodo morale oborožene sile v prihodnje izvajati ter
- relativno manjši stroški njihovega vzdrževanja. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 352-353)

V kontinentalni Evropi je bila situacija ob odločanju o prehodu na poklicne oborožene sile, zaradi vpliva spleta zgodovinskih, političnih, ekonomskih in strateških vzrokov, dosti bolj zapletena. Čeprav so obstajali znaki transformacije k oboroženim silam, ki bi jih popolnjevali s poklicnimi vojaki in je proces popoklicenja zajel tudi oborožene sile Zvezne republike Nemčije, Francije, Italije in Avstrije, ni nobena od kontinentalnih evropskih držav (razen pred kratkim Belgija - opomba I.K.) opustila sistema vojaške obveznosti. Omenjene spremembe v organizacijski strukturi oboroženih sil nekaterih zahodnih držav so bile po obsegu podobne tistim v 14. in 15. stoletju, ko

²⁶Teritorialno armado sta pojmovala zgolj kot dopolnilo poklicnim oboroženim silam. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 352-353)

je prišlo do zatona fevdalnega modela vojaške organizacije in tistim v 19. stoletju, ko je prišlo do širšega uveljavljanja koncepta množične armade. (Manigart, 1990: 39-40)

Kljub vsem ugovorom zoper naborniško popolnjevanje oboroženih sil, je potrebno poudariti, da so vse razprave o popoklicenju oboroženih sil zaenkrat omejene samo na mirnodobne pogoje. V primeru vojne bi tudi države s poklicnimi oboroženimi silami zopet prešle na sistem množičnih armad, utemeljenih na splošni vojaški obveznosti. (Vojna enciklopedija (7), 1974: 352-353)